

ВІЙСЬКОВА СПІВПРАЦЯ УНР ТА ПОЛЬСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1919–1920 РР.: ОРГАНІЗАЦІЙНО- МОБІЛІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

За останнє десятиліття польські та українські дослідники доклали значних зусиль для наукового вивчення цієї теми, нагромадивши значний обсяг фактичного матеріалу. Варто насамперед згадати про монографічні праці польського історика З. Карпуся, зусиллями якого було закладено підвалини для подальшого опрацювання цієї дослідницької проблеми¹. У свою чергу дані наукові розвідки були підкріплені публікаціями українських істориків², а у 2000 р. справа дійшла до кооперації зусиль науковців двох країн³. У подальші роки наукова розробка

¹ *Karpus Z. Formowanie oddziałów ukraińskich w Polsce w latach 1919–1920 // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. Red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka. – Toruń, 1997. – S. 235–244; Karpus Z. Jeńcy i internowani wojska i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924. – Toruń, 1997. – 209 s.; Karpus Z. Wschodni sojusznicy polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, wojskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919–1920. – Toruń, 1999. – 230 s. та ін.*

² Див. зокрема: *Срібняк І. Табір полонених та інтернованих воїнів-українців у Ланцуті (Польща) у 1919–1921 рр. // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань. Збірник наукових праць. – Фастів, 1999. – С. 148–162; Срібняк І. В. Українці на чужині. Полонені та інтерновані воїни-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи (1919–1924 рр.): становище, організація, культурно-просвітницька діяльність. – К., 2000. – С. 129–150.*

³ *Карпус З., Срібняк І. Формування з'єднань Армії УНР у Польщі в 1920 рр. // Український історичний журнал. – К., 2000. – № 1. – С. 81–89.*

цієї проблеми продовжилася заходами молодшої генерації істориків України, які завдяки залученню значного обсягу архівних матеріалів отримали можливість відтворити досі незнані сторінки українсько-польської військової кооперації задля протидії більшовизму⁴. Одним з найповніших монографічних досліджень стала книга А. Руккаса, яка містить великий фактологічний матеріал про організаційну структуру Армії УНР, специфіку її комплектування та кількісний склад її частин та з'єднань⁵.

Сьогодні зайвий раз не варто наголошувати на тому, наскільки важливим є поєднання військово-організаційних зусиль Польщі та України, коли наш північний сусід намагається відбудувати колишню імперську велич царської, а потім і радянської Росії – і то виключно шляхом анексії українських земель. Але дуже малоймовірно, що Кремль зупиниться тільки на цьому, бо в його планах дестабілізація всієї об'єднаної Європи. З огляду на це, вивчення історичного досвіду спільної боротьби поляків та українців проти більшовизму в 1920 р. набуває дуже вагомого значення. Усвідомлення як військових здобутків, так і невдач під час цієї кампанії закладає міцні підвалини для можливої взаємодії збройних сил України та Польщі нині.

Після завершення фази активних бойових дій між збройними силами Польської Республіки і Українською Галицькою Армією (УГА) та відступу УГА на з'єднання з Армією УНР вище українське політичне керівництво влітку 1919 р. значно активізувало свої контакти з польським урядом. Це було обумовлено як складним зовнішньо- і внутрішньополітичним

⁴ Руккас А., Коваленчук М. Діяльність військової секції при Українській дипломатичній місії у Варшаві (грудень 1919 р. – липень 1920 р.) // Українська старовина. – К., 2003. – № 5 (353). – С. 124–156; № 6 (354). – С. 150–158; Коваленчук М. Українська військова місія в Польщі (липень–листопад 1920 р.) // Україна дипломатична. – К., 2005. – Вып. VI. – С. 362–406.

⁵ Руккас А. О. «Разом з польським військом...»: Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність, уніформа). – Ніжин, 2013. – 480 с.

становищем УНР (захопленням значної частини території спочатку більшовиками, а потім – Добровольчою армією генерала А. Денікіна), так і прагненням Директорії УНР використати бойовий потенціал полонених та інтернованих вояків-українців, які утримувалися у таборах Польщі та інших європейських країн.

У період найбільших успіхів об'єднаних українських військ Голова Директорії УНР С. Петлюра у своєму листі від 9 серпня 1919 р. до Ю. Пілсудського наголосив на необхідності «певного порозуміння між польським та українським командуванням для дальшої боротьби» з більшовизмом і висловив сподівання, «що повернення на Україну перебуваючих у Польщі наших полонених, відповідно озброєних, було б першим кроком до слідуєчих дружніх актів польського та українського народів»⁶.

Тоді ж до Варшави відраджено делегацію у складі П. Пилипчука, В. Тулюпи і полковника Ю. Липницького, яка була уповноважена С. Петлюрою розв'язати кілька важливих двосторонніх питань, зокрема й проблему повернення полонених у сприятливий для обох країн спосіб. Довготривалий та непростий переговорний процес між представниками обох країн накінчився підписанням 1 вересня 1919 р. у Варшаві перемир'я між командуваннями польської та української армії, яким було визначено демаркаційну лінію (по р. Збруч) між УНР і Польщею. Разом з тим, п'ятий пункт цієї угоди регламентував умови обміну полоненими між Польщею і УНР: відповідно до нього українці з польських таборів мали бути переправлені на територію, контрольовану Урядом УНР⁷.

Для налагодження процесу обміну полоненими у другій половині вересня 1919 р. до Варшави прибула Українська військова місія у справах полонених, члени якої здійснили оглядову подорож місцями утримання близько двох тисяч вояків-

⁶ Слонів Петлюра: статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1978. – Т. II. – С. 358; див. також: Навісній Г. Україна и Польша в документах 1914–1922. – N.York–Paris–Sydney–Tokyo, 1983. – Vol. 1. – P. 237.

⁷ Докладніше про це див.: Корній З. Життя і інтерновані полонені українськи на terenie Polski w latach 1918–1924. – Toruń, 1987. – S. 83.

українців, що опинилися у полоні після кількомісячних бойових операцій польської армії на Волині та Поділлі⁸. Найбільш суттєвим досягненням військової дипломатії УНР в цей час став дозвіл польської влади на організаційне відновлення та виїзд в Україну «Сірої» дивізії, більшість вояків якої у серпні 1919 р. перебувала у таборі Ланцут. На загальних зборах колишніх вояків «Сірожупанної» дивізії було обрано «Бойову Управу Сірих» (голова – Букшований), яка мала здійснити перевірку як нового поповнення дивізії, так й її старого складу.

Передислокація зі Стршалкова до Ланцуту решти «сірих» дозволила управі відновити «Сіру» дивізію (але вже як бригаду загальною кількістю 800 чол.) у складі двох піхотних і гарматного полків та технічної сотні. 16 жовтня 1919 р. згадувана бригада вирушила на об'єднання з Армією УНР. Перший ешелон «сірих» прибув до Волочиська саме у дні Проскурівської катастрофи, що призвело до саморозв'язання (демобілізації) бригади. Така сама доля спіткала й другий її ешелон, який дістався до Шепетівки вже після евакуації Уряду УНР до Польщі⁹.

Попри це, польська сторона продовжувала дотримуватися своїх зобов'язань, і в листопаді 1919 р. полонені та інтерновані українці були згруповані в таборах Пикуличі (699 чол.), Брест-Литовському (778 чол.) і Ланцуті (610 чол.)¹⁰. Останній з них, за пропозицією української місії, було визначено збірним табором для тих вояків, які підлягали обміну, з подальшим їх перевезенням в Україну.

На початку грудня 1919 р. з огляду на надзвичайно складну ситуацію, в якій опинилася УНР після відкриття воєнних

⁸ Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie-Rembertowie (dalej – CAW), Oddział (dalej – Oddz.) IV Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego (dalej – NDWP) (Sekcja Jeńców), teczka 276. (Zestawienia liczbowe jeńców i internowanych przebywających w Polsce w listopadzie 1919 r.).

⁹ З недавнє-минулого // Син України. – Варшава, 1920. – 30 жовтня. – Ч. XIII.

¹⁰ CAW, Oddz. IV NDWP (Sekcja Jeńców), teczka 35a; Oddz. I Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych (dalej – Szt. MSWojsk.), teczka 276.

дій з денікінцями, процес репатріації полонених українців було припинено¹¹. Після ліквідації регулярного фронту в районі т. зв. «трикутника смерті» 5–6 грудня 1919 р. та відбуття Армії УНР у свій I-й Зимовий похід запіллям більшовицьких та білогвардійських військ, близько 8 тис. вояків-українців (з числа тих, хто залишився) було роззброєно та зосереджено у таборах, невелика частина українського вояцтва продовжувала залишатися у районі Кам'янця-Подільського¹². Крім того, українські вояки перебували й в інших місцях інтернування: в одному з таборів біля Луцька (на Волині) було скупчено багато вояків корпусу Січових Стрільців, Військова рада старшин якого спільно з делегатами від стрільцтва на початку грудня 1919 р. прийняла рішення про демобілізацію (саморозв'язання) корпусу¹³.

Після заняття Кам'янця польськими військами група старшин Армії УНР на чолі з генералом Віктором Зелінським висловила свою готовність переїхати до табору Ланцут, «аби там згрупувати українських вояків і добитись згоди перед польським урядом на формування українських військових частин із полонених та інтернованих»¹⁴. Після отримання відповідного дозволу від польського командування спеціальний транспорт з українськими старшинами (начальник – сотник Г. Драченко) 26 грудня 1919 р. виїхав з Кам'янця і через кілька днів прибув до табору Домб'є. При цьому В. Зелінський був тимчасово затриманий польською владою у Кам'янці, що свідчило про певну невизначеність уряду Польщі у питанні військової кооперації з УНР.

Ще через місяць українські старшини були переведені до Ланцуту, де побутові умови на той час, за свідченнями українців, виявилися нестерпними: «холод, голод, дерев'яні бараки

¹¹ CAW, Oddz. IV NDWP (Sekcja Jeńców), teczka 7. (Dokumentacja dotycząca wymiany jeńców między Polska a URL).

¹² Wandycz Z. Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej w latach 1919-1920 // Zeszyty Historyczne. – Paryż, 1967, № 12, s. 13–14.

¹³ Сушко Р. Хто вбив полковника Отмарштайна? – Прага, 1933. – С. 6, 66.

¹⁴ Син України. – Варшава, 1920. – 30 жовтня. – Ч. XIII.

з голими нарами, тиф, колючі дроти і варта кругом табору»¹⁵. Табір було практично повністю ізольовано від світу, вихід з нього суворо заборонено, табірна адміністрація ставилася до інтернованих відверто вороже¹⁶. Попри загальну втому й апатію вояцтва, поява у таборі цієї групи старшин все ж таки пожвавила культурно-освітнє життя інтернованих: була заснована «Просвіта», зорганізувався хор, почалося проведення бесід з козаками. Щойно прибулі українські старшини намагалися долучитися до справи та запобігти подальшій деморалізації інтернованих.

Цьому сприяло також і те, що на початку січня 1920 р., у відповідності з рішенням Військового міністерства Польщі, у Ланцуті було значно поліпшено побут українського вояцтва (зокрема – дозволено вільно пересуватися територією табору, старшинам почали надаватися короткотермінові відпустки у службових справах тощо). Відбулася зміна й самого статусу українських вояків, які згідно зі спеціальною інструкцією Військового міністерства Польщі набули статусу «добровольців, які є громадянами чужої держави»¹⁷.

На аналогічних підставах у Пикуличах перебувала і частина із 10 тис. полонених українців, які за домовленістю між урядами УНР і Польщі поверталися з німецьких таборів, щоб взяти участь у боротьбі проти більшовиків¹⁸. Польська сторона планувала найближчим часом збільшити чисельність українського вояцтва у Ланцуті до 2 тис. старшин і 10 тис. козаків¹⁹,

¹⁵ Син України. – Варшава, 1920. – 30 жовтня. – Ч. XIII.

¹⁶ 3 табору в Ланцуті // Шлях. – Зальцведель, 1920. – 11 лютого. – Ч. 11 (97).

¹⁷ CAW, Oddz.I Szt. MSWojsk., teczka 99; Oddz.IV NDWP (Sekcja Jeńców), teczka 8 (Dokumentacja dotycząca pobytu Ukraińców w Łańcucie w grudniu 1919 r. i styczniu 1920 r.).

¹⁸ Колянчук О. Українці в таборах Перемишля (1918–1921 рр.) // Пам'ятки України: історія та культура. – К., 1995. – № 3. – С. 116.

¹⁹ CAW, Oddz.I Szt. MSWojsk., teczka 99; Oddz.IV NDWP (Sekcja Jeńców), teczka 8 (Dokumentacja dotycząca pobytu Ukraińców w Łańcucie w grudniu 1919 r. i styczniu 1920 r.).

що свідчило про готовність уряду Польської Республіки надати С. Петлюрі військову допомогу ще до підписання спільної міждержавної угоди.

Важливе значення мало те, що з 8 лютого 1920 р. у таборі Ланцут розпочалося формування 1-ої дивізії Армії УНР. Проте слід зауважити, що допомога Польщі УНР у цей час мала радше декларативний характер, бо через відсутність належної лікарської опіки та занедбаний санітарний стан Ланцуту в таборі поширився тиф²⁰. Це змусило польську сторону тимчасово відмовитися від амбітних планів та розпочати пошук нового місця для формування українських відділів. У цей час політичне керівництво УНР усвідомлювало нагальну потребу налагодити тісні стосунки з державами Антанти, які виступали гарантами Польської держави та надавали їй значну допомогу для створення і розбудови національних збройних сил.

На думку Голови Директорії УНР С. Петлюри, висловлену ним ще 28 січня 1920 р., Антанта (і насамперед – Франція) мала допомогти й Україні: «одиноким конкретним засобом для цього є формування регулярних частин з полонених, перебуваючих [...] у Німеччині і Італії». Ці з'єднання мали бути сформовані на території Польщі і Румунії, де «при допомозі Антанти повинно бути переведено озброєння і заосмотрення всіх зорганізованих [...] військових частин» при умові скасування всіх перепон «вступу військових старшин до Української Армії, зокрема до формуємих частин»²¹.

Варто відзначити, що на початку 1920 р. держави Антанти почали усвідомлювати хибність політики щодо підтримки виключно «білого» руху на теренах колишньої Російської імперії, ігнорування останнім національного питання шкодило створенню єдиного антибільшовицького фронту. Разом з тим, велике

²⁰ L. K. Ekspozytura Ministerstwa Spraw Wojskowych do Spraw Ukraińskich w roku 1920 // Niepodległość. – Londyn-Nowy Jork, 1962. – Т. 7. – S. 236–237.

²¹ Жадання // Симон Петлюра: статті, листи, документи. – Нью-Йорк, 1979. – Т. II. – С. 365.

значення мала й особиста позиція голови Польської держави Ю. Пілсудського, який прагнув до зміцнення та подальшого розвитку польсько-українського військового співробітництва задля спільної боротьби з більшовизмом. За його розпорядженням у кінці лютого 1920 р. було розпочато передислокацію особового складу 1-ої дивізії до Брест-Литовська, яке було визначено основною базою формування відділів Армії УНР.

Ще на початку лютого 1920 р. Військове міністерство Польщі створило спеціальну установу (т. зв. "Ekspozytura Ministerstwa Spraw Wojskowych do Spraw Ukraińskich") на чолі з капітаном Ю. Ульріхом, яка відповідала за організацію, озброєння та вишкіл українських відділів, що формувалися на теренах Польщі. У свою чергу, Директорія УНР відрядила до Польщі Українську військову місію (голова – генерал В. Зелінський), яка мала підготувати новосформовані частини та з'єднання Армії УНР до спільного польсько-українського походу проти більшовицької Росії²².

Щоб організувати формування частин та з'єднань українських військ, Військовим міністром Уряду УНР генштабу полковником В. Сальським була розроблена таємна «Інструкція для військових формувань в Румунії і Польщі», затверджена Головним Отаманом військ УНР С. Петлюрою 25 лютого 1920 р. Інструкція мала «дати організаторам військових формувань в Румунії та Польщі ті потрібні вказівки, які б [...] послужили підставою як при організаційній, виховній роботі, так і при військовому керуванню в цілях узгодження й усталення «одноманітності в цілій українській армії». У ній наголошувалося: формування українських відділів у Польщі (і Румунії) належало

²² Докладніше про це див.: *Karpis Z. Jeńcy i internowani w Białymostku i Brześciu Litewskim w latach 1919–1921 // Zeszyt Naukowy Ośrodka Badań Historii Wojskowej Muzeum Wojska w Białymostku. – Białymstok. – 1962. – № 6. – S. 77; tenże. Białoruskie formacje wojskowe w Polsce w latach 1919–1921 // *Prace i Materiały z Historii XIX i XX w. ofiarowane prof. dr. hab. Mieczysławowi Wojciechowskiemu w 60 rocznicę urodzin. – Toruń, 1965. – S. 274.**

проводити у цілковитій згоді з організаційним устроєм всієї Української армії, відповідно до плану, розробленого Військовим міністерством УНР. Особливо наголошувалося на тому, що «одноманітність і одноцільність устрою» є обов'язковими, «при чому слід керуватись статутами муштровим, дисциплінарним і внутрішньої служби, а також всіма інструкціями і законами в У.Н.Р.»²³.

Усі військові формування УНР в Польщі мали складатися з козаків й старшин української національності, іноземцями дозволялося комплектувати лише технічні й запасні частини. В інструкції також зазначалося, що організація культурно-освітньої роботи у військах має «надзвичайну вагу», також наголошувалося, що слід звернути увагу «на виховання старшин та козаків в дусі відданості їх інтересам У.Н.Р. та її Уряду». Для цього передбачалося створити спеціальні «просвітні відділи», до штату яких мали бути введені випробувані вояки зі стійкими самостійницькими переконаннями. Була б бажаною й «організація спеціальних старшинських курсів по українознавству (географія та історія України, українська мова і література) на взірць, як це існувало у галицьких частинах». Також мали бути створені «пресові квартири» з обов'язковим виданням кожною дивізією «свого часопису або листу»²⁴.

Ця інструкція, що чітко визначила механізм формування українських військових відділів, відіграла у подальшому позитивну роль щодо збільшення бойового потенціалу Армії УНР. Докладна регламентація організаційних процесів були необхідна ще й тому, що творення нових частин відбувалося у досить складних умовах таборів, де вже кілька місяців перебували українські вояки. 9 березня 1920 р. відбулося перевезення до Берестя т. зв. «малого штабу» дивізії на чолі з підполковником В. Змієнком та її першим «опень», в яких було створено 3-шу бригаду дивізії на чолі з сотником Р. Сришком. Відділи дивізії,

²³ ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 280, арк. 27, 33–34.

²⁴ Українська революція (документи) 1919–1921 / Під ред. Т. Луцька. – Львів-Київ, 1994. – С. 118, 116.

до складу яких частково були вліті й колишні вояки корпусу Січових Стрільців, тимчасово розташувалися у будівлях штаб-деп'ю міста. 21 березня 1-шу дивізію було перейменовано у 6-ту Січову дивізію, а її командувачем призначено генштабу підполковника М. Безручка, начальником штабу – генштабу підполковника В. Змієнка²⁵.

Українські відділи, що формувалися у Польщі, отримували з польських складів зброю і військову амуніцію російського зразка з числа військових трофеїв. Одночасно було врегульовано питання про фінансове утримання старшин дивізії, які починаючи з 10 лютого 1920 р. мали забезпечуватися на рівні офіцерів Війська Польського. За даними Головного командування польської армії, тільки за один (10 лютого – 10 березня ц. р.) місяць Військове міністерство Польщі асигнувало 18 млн пол. марок на покриття видатків, пов'язаних з організацією дивізії та утриманням її особового складу в Бресті²⁶.

Варто зауважити, що поповнення дивізії відбувалося насамперед шляхом відрядження з різних таборів тих інтернованих та полонених українських вояків, які зголосилися служити в Армії УНР. Проте у другій половині березня 1920 р. українським командуванням розглядалася можливість влиття до складу дивізії військовиків з відділу С. Булак-Балаховича, що також перебував у Бресті та нараховував у своєму складі 893 чол., з якого близько 200 осіб зголосилися перейти на службу до Армії УНР. Проте після наполегливих заперечень командувача дивізії підполковника М. Безручка ці плани так і не були реалізовані²⁷.

²⁵ Верига В. Полковник Віктор Малець // Розбудова держави. – К., 1996. – № 10. – С. 44.

²⁶ CAW, Oddz. II Szt. MSWojsk. (1774/89),teczka 397. (Pismo Oddz. II NDWP do Departamentu II MSWojsk. z 10.III.1920 r. w sprawie pieniędzy dla Ukraińców przebywających w Brzesciu Litewskim).

²⁷ Докл. про це див.: Руккас А. О. «Разом з польським військом...»: Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність, уніформа). – Ніжин, 2013. – С. 185.

Дивізії вистачало власних джерел для поповнення, бо вже на 5 квітня 1920 р. вона нараховувала у своєму складі 459 старшин і 1768 козаків. Організаційно дивізія у цей час складалася з 1-ї (48 старшин і 464 козака) і 2-ї (відповідно – 51 і 495) бригад, гарматного полку (46 і 362), технічної сотні (39 і 244), кінної сотні (24 і 163), штабу дивізії (16 і 17) і старшинської сотні (237 і 18)²⁸. Наявність значної кількості старшин без посад у старшинській сотні дозволяє зробити висновок про фактично кадрований характер дивізії, що передбачало її розгортання до 3-бригадного складу.

Проте до її лав інколи потрапляли випадкові та непевні елементи, які не надавалися до служби в лавах Армії УНР. Це наочно продемонстрував інспекційний перегляд дивізії генералом В. Зелінським, який відбувся 5 квітня 1920 р. За його спостереженнями, 1-ша бригада і гарматний полк полковника Насонова перебували у добре облаштованих і чистих казармах, у козаків цих відділів згідно з розробленим штабом дивізії планом щоденно проводилися військові навчання та стройові вправи. Крім того, у приміщенні старшинських зборів регулярно відбувалися заняття зі старшинами відповідно до їхнього військового фаху, силами польських інструкторів були організовані курси військового господарства, які відвідували 47 старшин і 120 козаків²⁹.

Значна увага приділялася й патріотичному вихованню та загальній освіті вояцтва: для читання курсів українознавства штабом дивізії було призначено 16 лекторів. З огляду на те, що в дивізії нараховувався 201 неграмотний козак, лекторам надавали допомогу ще 24 народні вчителі з числа дивізіійників, які, відповідно до наказу генерала В. Зелінського, негайно розпочали роботу на курсах неписьменних. Успішній праці цих курсів сприяло й те, що Військова місія УНР передала дивізії значну кількість книжок і підручників, а національно-освітній референт

²⁸ Українська революція... – С. 118.

²⁹ Там само. – С. 118, 120-121, 124.

місії сотник Г. Драченко брав безпосередню участь у налагодженні культурно-освітньої роботи серед воцтва. 7 квітня гарматний полк дивізії отримав гармати, що дозволило розпочати спеціальну освіту старшин-гарматників. При дивізії були створені шведська і кравецька майстерні, організовано санітарну й ветеринарну частини. Місією також асигновано 5000 марок польських (м.п.) на придбання українського шрифту для налагодження видання дивізійного листка, ще 60 тис. м.д. передано командуванню дивізії як одноразова допомога всім воякам на Великодні свята.

Разом з тим, як зазначав у своєму наказі від 10 квітня 1920 р. генерал В. Зелінський, козаки і старшини не отримували належного харчового пайка (замість 800 грамів хліба їм видавалося вдвічі менше). У значно гірших (порівняно зі згадуваними частинами дивізії) опинилися окремі відділи 2-ої бригади (командувач – сотник Воронів), що продовжували перебувати з Української збірної станиці в Ланцуті. Не все було гаразд і в старшинській сотні, – до неї були зведені всі старшини, які не отримали відповідних посад за браком таких у відділах дивізії першої фази її формування та очікували на поповнення особового складу дивізії козаками. Старшинська сотня справила на генерала Зелінського негативне враження «як з зовнішнього боку, так і по тому настрою, який панував серед майже більшості старшин. Обідрані, голодні, злі, без копійки грошей, ображені неодержанням посад, козацькою працею і браком джур» (денщиків. – І. С.) вони не мали й стійких державницьких переконань³⁰.

З метою піднесення морального стану особового складу старшинської сотні генерал В. Зелінський звернувся до польської військової влади з пропозицією вжити заходів щодо поліпшення їх матеріального становища. На жаль, ця проблема так і не була остаточно вирішена, бо поляки погоджувалися забезпечити грошове утримання старшин 6-ої дивізії на рівні

підхорунжого польської армії, що було неприйнятним. Старшинське зібрання дивізії відкинуло цю пропозицію, зажадавши від польського військового командування зрівняння свого статусу з польським офіцерством.

Щоб не допустити поширення депресивних настроїв, генерал В. Зелінський наказав командувачеві запасної бригади 6-ї дивізії генерал-хорунжому І. Білинському розпочати інтенсивні заняття зі старшинами сотні, а також утворити рестраційну комісію для визначення їхніх фахових здібностей з подальшим затвердженням їх на різні посади в дивізії³¹. Разом з тим, до 25 квітня 1920 р. понад 200 старшин зі складу старшинської сотні були відрадянжені до Ланцуту (на перешідуготовку) та в інші табори (з організаційними завданнями), так що загальний кількісний стан дивізії на кінець травня становив 239 старшин і 1886 козаків при чотирьох гарматах та 36 скорострілах³².

Одночасно з формуванням у Бресті 6-ї дивізії 11 лютого 1920 р. у Кам'янці-Подільському було розпочато формування 4-ї Стрілецької бригади під командуванням полковника М. Шаповала. 18 березня вона була сполучена з Окремою стрілецькою бригадою в 2-гу стрілецьку дивізію, командувачем якої було призначено генштабу полковника О. Удовиченка. Ця дивізія також мала двохбригадну структуру (4-та і 5-та стрілецькі бригади) та кілька допоміжних підрозділів (кінний ескадрон, інженерний курінь та спеціальні служби), нараховуючи у своєму складі 556 старшин і 3348 козаків при 11 гарматах і 56 скорострілах³³.

Для збільшення чисельності Армії УНР польська влада у кінці травня 1920 р. дозволила провести кампанію по вербуванню

³¹ Там само. – С. 126.

³² CAW, Sprzymierzona Armia Ukraińska (dalej – SAU) 1918-1939. – MSWojsk, teczka 27.

³³ CAW, SAU 1918-1939. – MSWojsk, teczka 27. Докл. про це див. також.: Руккас А. О. «Разом з польським військом...»: Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність, уніформа). – Ніжин, 2013. – С. 176-179.

³⁰ Українська революція... – С. 125.

в тих таборах (Щепіорно, Александрів та ін.), де перебували інтерновані вояки з корпусу генерала М. Бредова. У таборі Стшалково для військовиків, які виявили бажання перейти до Армії УНР, було влаштовано окремий т. зв. «український» барак, а в червні ц. р. його мешканців перевезено до Української збірної станиці у Ланцуті³⁴. В результаті до складу Армії УНР захотіли перейти донські козаки осавула Фролова і кубанські козаки на чолі з капітаном Юшкевичем.

Ці заходи частково нормалізували ситуацію у запасних частинах Армії УНР й дозволили продовжити формування на теренах Польщі нових українських частин і з'єднань. Але особливо активізувався цей процес після підписання 22 квітня 1920 р. польсько-української міждержавної угоди, інтегральною частиною якої стала таємна військова конвенція з 17-ти пунктів. З огляду на проблематику статті, найбільшу увагу привертає 11-ий пункт конвенції, де зазначалося, що «на польській території продовжується організація українських частин, як то мало місце [...] в Берестю, аж до часу, коли така організація буде можлива на власній території».

Одночасно, відповідно до 12-го пункту конвенції, командування польських військ зобов'язалося «доставити для Українських військ зброю, амуніцію, спорядження і одяг в кількості, потрібної для трьох дивізій, згідно штатів, встановлених для польської дивізії з усіма її санітарними і іншими тилowymi закладами»³⁵. Процес формування українських відділів на теренах Польщі мав тривати до перенесення військово-організаційних осередків на українські землі, причому кошти, потрібні для утримання українських відділів до цього часу, мали покриватися Урядом УНР.

³⁴ Кушніренко М. Зустріч з Головним Отаманом // Сучасність. – Мюнхен, 1978. – Ч. 5 (209). – С. 115–116.

³⁵ Polsko-ukraińska konwencja wojskowa z 24 kwietnia 1920 r. // Rok 1920. Wojna polsko-radziecka we wspomnieniach i innych dokumentach / Wybrał i opracował J. Borkowski. – Warszawa, 1990. – S. 139.

Підписання польсько-української угоди обумовило швидкий вимарш 6-ї Січової дивізії з Берестя Литовського, особовий склад якої у кінці квітня 1920 р. було перевезено потягами до м. Бердичева. Тут Голова Директорії УНР С. Петлюра зробив їй перегляд, вручивши командуванню січовиків козацький малиновий прапор із золотим тризубом у блакитному верхньому кутку і з гаслом: «За визволення України»³⁶. У Бердичеві командування дивізії розраховувало прийняти поповнення і остаточно закінчити процес укомплектування шляхом мобілізації місцевого населення. Проте на перешкоді цьому стала передислокація дивізії з Бердичева до Києва, де вона виконувала залогову службу. На новому місці проблема поповнення дивізії також остаточно не була вирішена (поява у її лавах добровольців з числа цивільного населення не дала бажаних наслідків з огляду на їх низький моральний стан).

Ситуація, що склалася в дивізії, змушувала вжити рішучих заходів щодо збільшення майже вдвічі (на 1500 чол.) її складу, а також забезпечення необхідною кількістю коней та гармат. На думку командувача дивізії генерала М. Безручка, негайного розв'язання вимагала й проблема грошового забезпечення старшин резерву, які отримували лише 60% платні польського офіцера. Мав бути переглянтий і штатний розклад штабу, який, згідно запропонованої структури, складався би з шістьох відділів (організаційного, розвідувального, оперативного, постачання, інспекторського і культурно-просвітницького), комендатури, військового суду і сотні зв'язку³⁷. Проте, попри неуккомплектованість, дивізія провела цілу низку успішних бойових операцій проти більшовицьких військ.

Положення військової конвенції мали надзвичайно важливе значення для подальшої розбудови збройних сил УНР, бо створювали підґрунтя для розгортання нових українських дивізій. Вже 10 травня 1920 р. заходами голови Військової місії УНР

³⁶ Оборона Замостя. – Торонто, 1956. – С. 30.

³⁷ Українська революція... – С. 152–159.

у Варшаві генерала В. Зелінського табір у Ланцуті було реорганізовано в Українську збірну станицю (начальник – підполковник Абаза, пізніше – сотник Гончаренко), в якій продовжувалося формування та вишкіл відділів Армії УНР. З самого початку велика увага в Станиці приділялася національно-патріотичному вихованню вояцтва, що відбувалося, зокрема, шляхом відзначення національних свят та вшанування пам'яті Кобзаря. Так, зокрема, 12 травня 1920 р. у Ланцуті відбувся святковий вечір, влаштований українськими старшинами на честь Т. Шевченка і з нагоди здобуття Києва. До програми вечора, крім читання реферату про життя та діяльність Кобзаря, входила велика вокально-музична програма³⁸. Національно-патріотичну спрямованість діяльності персоналу Станиці особливо відзначив референт Військової місії УНР у Варшаві сотник Г. Драченко, який влітку 1920 р. порівнював Ланцут з «киплячим казаном», що «приймав денікінців, бредівців, більшовиків, а випускав свідомих українців»³⁹.

Основний тягар роботи з практичного формування нових відділів припав на адміністративно-муштрову частину Збірної станиці, до якої увійшли сотники С. Таран (помічник начальника Станиці), Олійник (господар), Легін, Гнатченко; поручники Приходько, Ковальчук, Крупа; хорунжі Сидорик, Павленко, Дорошенко, урядовець Павленко. Активно працювала перевірконо-організаційна комісія (голова – сотник Зеленін), що здійснювала перевірку старшинських рангів всіх старшин, які прибували до Ланцуту. Завдяки їхнім наполегливим зусиллям у Станиці безперервно тривав процес формування частин, кожна з яких мала необхідну кількість муштрових інструкторів. Але «особливо відзначився своєю працею, енергією і організаційним хистом» начальник Станиці сотник І. Гончаренко, який «умів просто, без хитрощів «малороса» підійти до людей і вгадати, вибрати з-поміж них здібних до праці і кожному

дати відповідну роботу»⁴⁰. Про ефективність діяльності персоналу Станиці свідчить і той факт, що тільки за один місяць (з 20 липня по 20 серпня 1920 р.) до складу Армії УНР було вли-то 2875 старшин і козаків, з яких 2431 чол. прибув з Ланцуту⁴¹.

У цей час Військовій місії УНР вдалося поширити свій вплив й на інші табори в Польщі, де були створені українські осередки, в яких об'єдналися національно-свідомі вояки-українці. Зокрема, у таборі Пикуличі, де утримувалися інтерновані військовики з корпусу генерала Бредова, заходами Місії 22 червня 1920 р. створено «Український відділ» на чолі з полковником Людоговським. Його завданням було згуртування вояків-українців, відокремлення від росіян тих, хто виявив бажання вступити до лав Армії УНР, та їх підготовка для переїзду до Збірної станиці у Ланцуті. За згодою польської військової влади всі вони переходили у тимчасове підпорядкування начальника «Українського відділу» та зараховувалися до його складу.

«Український відділ» табору Пикуличі будувався на військових засадах та відповідав всім «вимогам військового порядку і дисципліни у національному дусі»⁴². Сюди були привезені та роздані воякам військові відзнаки Армії УНР, для перевірки фахових здібностей денікінських офіцерів була створена перевірконо-кваліфікаційна комісія у складі 5 осіб на чолі з сотником С. Тараном. Наслідком її роботи стало укладення списків придатних до служби в Армії УНР, які пізніше були передані до Військової місії УНР у Польщі. Внутрішнє життя «Українського відділу» набуло рис військової частини Армії УНР: тут щоденно призначалися чергові у відділі, яким підпорядковувалися

⁴⁰ Там само.

⁴¹ CAW, Oddz. II Szt. MSWojsk. (1772/89), teczka 1788; Oddz. IV NDWP, teczka 13 i 23; SAU – Sztab Generalny, teczka 58. (Materiały dotyczące Stacji Zbiorczej w Łańcucie i transportowania tam jeńców ukraińskich z Niemiec i Węgier).

⁴² Українська революція... – С. 151.

³⁸ Воля. – Відень, 1920. – Т. II. – Ч. 6. – 29 травня. – С. 268.

³⁹ Драченко Г. Ланцут // Син України. – Варшава, 1920. – 30 жовтня. – Ч. XIII.

чергові в бараках; вівся ретельний облік військовиків, контролювалося їх харчове забезпечення.

Крім того, польська сторона висловила свою згоду на проведення вербувальної акції серед офіцерів (українців за походженням) зі складу УГА і більшовицької армії, які на той час перебували у польських таборах для полонених. На відміну від галичан, які майже одностайно бойкотували цю акцію, з числа полонених РСЧА до кінця вересня 1920 р. згоду на перехід до Армії УНР висловило близько 200 старшин, після чого їх було переправлено до Ланцуту⁴³. Більше того, прагнучи збільшити чисельність військ свого союзника, поляки навіть дозволили провести вербувальну кампанію у межах Холмського, Влодовського, Грубешівського і Томашівського повітів⁴⁴. Варто відзначити, що до цього часу польська влада не дозволяла проводити такі кампанії в межах Польщі жодному зі своїх союзників (у т. ч. й С. Булак-Балаховичу та Б. Савінкову).

Разом з тим, влітку 1920 р. поза межами впливів Української військової місії залишалася значна кількість полонених та інтернованих вояків-українців. За підрахунками її співробітників, у Польщі на 18 червня 1920 р. тільки в таборах Стшалково, Домб'є і Пікуличі перебувало 4500 вояків-українців, у т. ч. близько тисячі старшин. Особливо потребувала поповнення Армія УНР у липні, коли вона була змушена вести тяжкі бої з більшовицькими військами на р. Збруч. Прагнучи збільшити її бойовий потенціал, командувач Дієвої Армії генерал М. Омелянович-Павленко звернувся з рапортом до Голови Директорії УНР С. Петлюри з проханням вжити відповідних заходів щодо повернення близько 4000 полонених та інтернованих вояків-українців з таборів до лав армії⁴⁵.

⁴³ Karpus Z. Formowanie oddziałów ukraińskich w Polsce w latach 1919-1920 // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. Red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka. - Toruń, 1997. - S. 241.

⁴⁴ CAW, 3 Armia,teczka 98. (Meldunek Okręgowej Ekspozytury Oddz. II w Lublinie do szefa sztabu 3 Armii z 4 IX 1920 r.).

⁴⁵ Колянчук О. Українці в таборах Перемишля... - С. 117.

У свою чергу, С. Петлюра, звертаючись у своєму листі від 24 липня 1920 р. до заступника голови Ради міністрів УНР А. Лівницького, запропонував йому зосередити всі зусилля для негайної передислокації до Дієвої Армії всіх ланцутських поповнень. Задля цього той мав зв'язатися з генералом В. Зелінським, а для організації перевезення поповнень на місці С. Петлюрою були відряджені кілька старшин з Дієвої Армії⁴⁶.

У серпні 1920 р. чисельний склад Армії УНР становив понад 20 тисяч осіб, з яких тільки половина була повністю боєдатною. Решта особового складу армії припадала на запасні частини, Збірну станицю та українські відділи в інших таборах Польщі. Крім того, на польських теренах формувалися невеликі підрозділи спеціального призначення. Зокрема, в Ланцуті була створена автошкола⁴⁷, що мала необхідну матеріальну базу й навчальне приладдя; це створило сприятливі умови для уможливлення організації автомобільних частин Армії УНР. Своїм наказом від 11 вересня 1920 р. генерал В. Зелінський доручив начальнику автоколоні 6-ї дивізії хорунжому Бойку сформувати 1-шу самохідну чоту з шести машин і двох мотоциклів. До її складу мали увійти два старшини та відповідна кількість шоферів, причому всі вони мали відбути короткотермінове стажування у Ланцуті. Після її передислокації на фронт чота мала перейти у розпорядження інспектора технічних військ УНР⁴⁸.

Особливо активізувалася робота Української станиці у вересні 1920 р., що було пов'язано з успішним контрнаступом польсько-українських військ. Варто відзначити, що зміни стратегічної ситуації на фронті були пов'язані з активністю 6-ї Січової стрілецької дивізії Армії УНР, відділи якої спільно з польськими частинами зуміли в кінці серпня тимчасово зупинити просування 1-ї Кінної армії більшовиків, утримавши

⁴⁶ Симон Петлюра: статті, листи, документи. - Нью-Йорк, 1979. - Т. II. - С. 367.

⁴⁷ ЦДІА України, м. Львів, ф. 309, оп. 1, спр. 2639, арк. 13.

⁴⁸ Українська революція... - С. 215-216.

в своїх руках до підходу резервів польське місто Замостя⁴⁹. У свою чергу, українські війська, що діяли на південному відтинку фронту, після трьох днів боїв завдали значних втрат двом (41-й стрілецькій і 8-й кінній) дивізіям більшовицької армії та вступили на українську територію⁵⁰.

У вересні 1920 р., з огляду на те, що у Ланцуті одночасно могло бути розміщено не більше 3000 вояків, військовим командуванням УНР було прийнято рішення щодо формування у Збірній станиці шістьох (за числом наявних дивізій у Дієвій Армії) запасних куренів з 500 чол. (300 – піхоти і 200 – гарматників, кіннотників, техніків та ін.). Від кожної дивізії Армії УНР до Ланцуту було відряджено двох старшин для формування запасного куреня дивізії, що слід було здійснити у максимально короткий термін з тим, щоб приступити до формування куренів другої черги. Виконання цього завдання покладалося безпосередньо на голову Військової місії УНР генерала В. Зелінського, за підрахунками якого загальна чисельність українських відділів, які формувалися у вересні 1920 р. на теренах Польщі, дорівнювала 20 тисячам.⁵¹

Не ставлячи під сумнів заявлений генералом В. Зелінським кількісний стан частин та з'єднань Армії УНР в Польщі, можна припустити, що до цього числа було зараховано всіх українських військовиків, які перебували у польських таборах, і очевидно, що більшість з них не могла бути швидко інтегрована в Армію УНР. Більше того, попри союзницькі зобов'язання, польська влада не завжди враховувала потреби Української Армії щодо поповнення її особового складу, особливо коли йшлося про галичан. Про це опосередковано свідчить повідомлення (від 17 вересня 1920 р.) члена Військової місії УНР Г. Драченка про те, що восени 1920 р. у таборах залишалася значна кількість полонених та інтернованих вояків, переважно зі складу колишньої УГА. За його словами, тільки «напівофіцій-

⁴⁹ Оборона Замостя. – Торонто, 1956. – С. 30–31.

⁵⁰ SAW, SAU – MSWojsk, teczka 27.

⁵¹ Українська революція... – С. 218, 221.

ними заходами» Місії вдавалося досягти у поляків угоди на звільнення з таборів невеликих груп і окремих осіб, які потім відряджалися до Збірної станиці у Ланцуті⁵².

Після перевірки їхніх фахових здібностей спеціальною комісією в Ланцуті всі старшини, які успішно витримали іспити, за наказом інспектора всіх українських військових формувань у Польщі генерала В. Зелінського від 15 вересня 1920 р. затверджувалися у відповідних рангах за поданням голови Комісії та зараховувалися до складу Армії УНР⁵³.

Разом з тим, як уже зазначалося, велика увага приділялася й національно-патріотичному вихованню вояцтва, що було головною метою діяльності всіх культурно-освітніх осередків Станиці. Найбільш активно працювало товариство «Просвіта» (голова – сотник С. Таран), членами якої були всі старшини та невелика кількість козаків. Після ухвали зборів товариства кожний член «Просвіти» сплачував членський внесок, який становив 2% від загальної суми місячної платні, що дозволяло акумулювати необхідні кошти для фінансування всіх освітніх заходів у Станиці.

Заходами «Просвіти» та драматичного гуртка у таборі постав табірний театр (режисер – хорунжий Пашинковський) у складі 25 осіб: прибутки від вистав стали ще одним важливим джерелом поповнення каси товариства. Так, 10 жовтня 1920 р. відбулася вистава «Помста гуцула» Коржевського, всі отримані від реалізації вхідних квитків кошти пішли на потреби товариства «Просвіта»⁵⁴. Щотижня театральний колектив готував три вистави, які охоче відвідували старшини та козаки Збірної станиці. Особливо запам'яталася українським військовикам грою артистів-аматорів вистава «Пошилися в дурні» М. Кропивницького, поставлена 26 серпня 1920 р.⁵⁵

⁵² Колянчук О. Українці в таборах Перемишля... – С. 117.

⁵³ Українська революція... – С. 220.

⁵⁴ ЦДІА України, м. Львів, ф. 309, оп. 1, спр. 2639, арк. 13.

⁵⁵ Будяк. – Ланцут, 1920. – 1 вересня. – Ч. 1.

Заходами Місії у Ланцуті було засновано старшинський хор (диригент – поручник Сніжінський) у складі 38–50 осіб та оркестр (13 осіб). Маючи у своєму репертуарі багато українських народних пісень, хор щотижня виступав перед таборянами у приміщенні театру⁵⁶. Завдяки прибуткам від вистав театру (тільки з 5 вересня по 5 жовтня 1920 р. вони становили 28 425 п.м.) та членських внесків (10 544 п. м. за означений період) «Просвіта» придбала книжок для власної книгарні на суму 26 346 п. м.⁵⁷ Ці надходження збільшили фонди бібліотеки до 3000 книжок⁵⁸.

Значний обсяг роботи виконував «лекторський» (культурно-освітній) відділ Станиці, до складу якого входило 20 осіб: у т. ч. сотники Середа, Горський, Цінцірук; голова освітніх курсів поручник Тимняк, поручники Павлів-Білозерський, Прасолів, Кобиський; хорунжі Ратушняк і Тушицький. Щодня у Ланцуті проводилося до 30 лекцій. Крім того, з метою національно-патріотичного виховання вояцтва перед кожною виставою читалися спеціальні «пояснюючі» реферати. Одночасно у Станиці було організовано проведення цілої низки курсів: національно-освітніх (для підготовки освітніх інструкторів у військах), французької і німецької мов, технічно-господарського, хорових інструкторів у військах. Спеціальна термінологічна комісія працювала у Ланцуті над перекладом на українську мову військових підручників.

Починаючи з вересня 1920 р. у Ланцуті видавався гумористично-сатиричний журнал «Будяк» (редактор – хорунжий Івко), який, за словами Г. Драченка, «оберігав моральний і естетичний бік життя Станиці». «Будяк» завжди оперативно реагував на всі табірні події, інформував таборян про новини культурного й освітнього життя Станиці⁵⁹. У другому числі часо-

пису, що виїшов в одному примірнику з гаслом «Пролетарі всіх бараків, бережіться!», було підбито своєрідний підсумок видавничої діяльності культурно-освітнього відділу Станиці – впродовж травня-вересня 1920 р. її співробітниками у Ланцуті надруковано 834 відбитки різних статей, 552 підручники і один співаник⁶⁰.

Крім того, заходами Військової місії УНР в Ланцуті укладено та видано кілька брошур, зокрема «Порадник для національно-освітніх інструкторів у військах» (накладом 1000 прим.), який було написано у відповідності з вимогами чинного «Положення про організацію національно-освітньої праці в частинах Армії УНР і штат культурно-освітньої організації в складі дивізії чи запасової бригади». Відповідно до цього «Положення», при штабах всіх з'єднань Української Армії мали бути створені культурно-освітні відділи, які відповідали за організацію шкіл грамоти, налагодження роботи українознавчих курсів, створення народних хорів та театральних гуртків, влаштування дивізійних бібліотек (книгозбірень) та своєчасне поповнення їх фондів, видання дивізійного «листка» (газети)⁶¹.

До кожної сотні дивізії (бригади) призначався окремий інструктор, який повинен був облаштувати сотенну читальню з книгозбірнею (її фонд мав нараховувати не менше 100 книжок різного змісту). Приміщення читальні могло принагідно використовуватися для лекцій, бесід, репетицій хору та інших культурно-освітніх заходів, а на столі постійно повинні були знаходитися «Кобзар» Шевченка, календар, співаник та збірник жартів⁶².

Проте такі організаційні заходи командування Армії УНР не могли рішуче вплинути на ситуацію на фронті. Після підписання 12 жовтня 1920 р. в Ризі прелімінарних домовленостей між Польщею і більшовицькою Росією обидві країни взяли на

⁵⁶ ЦДДА України, м. Львів, ф. 309, оп. 1, спр. 2639, арк. 30 зв.

⁵⁷ Там само. – Арк. 20, 43 зв.

⁵⁸ Драченко Г. Ланцут // Син України. – Варшава, 1920. – 30 жовтня. – Ч. XIII.

⁵⁹ Будяк. – Ланцут, 1920. – 1 вересня. – Ч. 1.

⁶⁰ Будяк. – Ланцут, 1920. – 26 вересня. – Ч. 2.

⁶¹ Білозерський П., Романченко С. Порадник для національно-освітніх інструкторів у військах. – Перемишль-Ланцут, 1920. – С. 30–32.

⁶² Ківишар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.). – К., 1996. – С. 249.

себе зобов'язання відмовитися від військових заходів, скерованих проти іншої сторони. Фактично це означало денонсацію квітневої 1920 р. угоди Речі Посполитої з УНР, остання залишалася сам-на-сам з «червоною» Росією. Загальне несприятливе стратегічне становище українських військ (як і брак набоїв та військового спорядження) вкрай ускладнювало опір Армії УНР більшовицькому наступу. Більше того, під тиском сейму Начальна Команда Війська Польського наказала до 2 листопада того ж року залишити польську територію всім непольським збройним формуванням. Водночас командуванню відділів було повідомлено, що у випадку повернення підлеглих їм військ до Польщі зі зброєю в руках всі вони будуть роззброєні та інтерновані у спеціальні табори.

У зв'язку з постановою сейму всі українські відділи в середині жовтня 1920 р. були поступово передислоковані у фронтову смугу, де зайняли передові позиції безпосередньо проти більшовицьких військ. У цей час розпочалася й підготовка до евакуації Української збірної станиці в Ланцуті. 12 жовтня у зв'язку з наближенням терміну від'їзду особового складу Станиці до Проскурова у табірному театрі відбулася остання вистава «Пошилися у дурні» М. Кропивницького, підготовлена українським театральним гуртком за допомогою товариства «Просвіта». Перед виставою був виступ старшинського хору⁶³. Ще однією пам'ятною подією в житті українського вояцтва Збірної станиці стало відкриття й освячення в день від'їзду особового складу (17 жовтня 1920 р.) пам'ятника померлим військовикам-українцям, який було встановлено у Ланцуті на кошти старшин⁶⁴.

У цей час Польща, порушуючи прийняті на себе зобов'язання перед більшовицькою Росією, продовжувала надавати Армії УНР значну допомогу як зброєю та військовим спорядженням, так і продуктами. За весь час (лютий – листопад 1920 р.) військо-

вої співпраці УНР і Польської держави Армія УНР отримала від свого союзника 29 тис. рушниць, 328 скорострільів, 38 трьохдюймових гармат, 6 важких гаубиць, 1000 револьверів, 40 тис. комплектів одностроїв, 29 тис. комплектів білизни, дві тисячі наметів і 17 легкових автомашин (не рахуючи надходжень зі складів 6-ї польської армії)⁶⁵. Тільки впродовж місяця (15 жовтня – 15 листопада) командування 6-ї польської армії передало українським частинам шість тон сухарів, 15 тис. буханців хліба, 10 тис. плащів, 26 тис. комплектів білизни, 8700 чобіт та 2380 рушниць⁶⁶. Усі ці надходження дозволяли Армії УНР вести жорстокі бої на теренах України, стримуючи натиск більшовицьких частин, що безперервно прибували з врангелівського фронту. Але 21 листопада 1920 р. Українська Армія з боями відступила за р. Збруч і була інтернована польською владою.

Оцінюючи польсько-українську співпрацю у військовій галузі, варто відзначити, що, попри фактичне збройне протистояння двох країн у першій половині 1919 р., у наступному півріччі вектор взаємодії конструктивно змінився. Надзвичайно складна зовнішньополітична ситуація, в якій опинилася УНР, нагально вимагала пошуків союзника. Завдяки усвідомленню цього С. Петлюрою та його дипломатичному хисту розвиток польсько-української військово-політичної співпраці набув нового імпульсу вже у лютому 1920 р. Підписання міждержавної угоди дозволило надати процесові формування відділів Армії УНР у Польщі рис регулярності та системності.

У цьому контексті позитивне значення мала діяльність в Польщі Військової місії УНР на чолі з генералом В. Зелінським, заходами якого було розпочато творення 6-ї Січової дивізії

⁶³ CAW, Oddz. IV NDWP (Sekcja Ogólna),teczka 23 i 55; CAW, Oddz. II Szt. MSWojsk., tezka 107 (Wykaz materialow i sprzetu podranego przez armie URL w okresie wspolnej walki na froncie z oddzialami polskimi).

⁶⁴ CAW, 6 Armia, tezka 143B (Dokumentacja dotyczace zywnosci przekazywanej przez 6 armie oddzialom URL w okresie 15/X-15/XI/1920 r.); CAW, Oddz. IV NDWP (Sekcja Ogólna), tezka 22 (Wykaz materialow i sprzetu wydawanego armii URL przez 6 armie w okresie wrzesien-listopad 1920 r.).

⁶³ ЦДІА України, м. Львів, ф. 309, оп. 1, спр. 2639, арк. 43 зв.

⁶⁴ Там само. – Арк. 50.

з числа тих українських військовиків, які перебували у таборах Польщі. Дещо пізніше один з таборів – Ланцут – було реорганізовано в Українську збірну станицю. Варто наголосити, що у цей час полонені та інтерновані українці, які перебували у таборах Польщі, були фактично єдиним джерелом поповнення Дієвої Армії. І хоча на їх моральному стані негативно позначилася хронічна втома від кількарічних бойових дій, ці військовики були важливі для формування нових частин та з'єднань Української Армії.

На жаль, загальна військово-політична ситуація на протибільшовицькому фронті не сприяла процесу розбудови збройних сил УНР, до того ж, підписання Польщею мирної угоди з більшовицькою Росією заблокувало ці процеси у жовтні – листопаді 1920 р. Проте, попри невдалий фінал, польсько-українська співпраця була фактично першим вдалим прикладом кооперації зусиль двох країн у військовій галузі з метою об'єднання потужностей для протидії більшовицькій агресії.

Ян Пісулінський

Інститут історії Жешувського університету

ЯК ПРОХОДИЛИ ПЕРЕГОВОРИ ЩОДО ДОГОВОРУ «ПІЛСУДСЬКИЙ – ПЕТЛЮРА»¹

Переговори на тему польсько-українського політично-військового союзу, які проходили ранньою весною 1920 р., й досі належать до мало вивчених в історії стосунків обох країн. Донедавна про перебіг цих перемовин можна було дізнатися лише з праці Олександра Доценка, ад'ютанта очільника Директорії Української Народної Республіки Симона Петлюри². Тим часом більш повне ознайомлення з перебігом і обставинами перемовин має істотне значення для зрозуміння й оцінки укладеного договору³.

¹ Стаття є розширеною (майже вдвічі) версією мого тексту: Rokowania wokół zawarcia układu Piłsudski-Petlura (marzec-kwiecień 1920 roku) [w:] Od ugody hadziackiej do Unii Europejskiej, t. 1: Wolni z wolnymi, równi z równymi, zacni z zacnymi..., pod red. A. Kulczyckiego, I. Guraka, I. Sloty, M. Rowickiego, M. Boryniaka, Rzeszów-Lwów-Iwano-Frankiwnsk 2012, s. 101-110.

² Доценко О. Літопис української революції. Матеріали і документи до історії української революції. – Т. II, кн. 5. – Львів, 1925. За всіх своїх недоліків це й до сьогодні незамінне джерело для відтворення переговорів, хоча би з огляду на використання недоступних сьогодні значною мірою документів, зрештою досить густо цитованих у праці (в тому числі, передусім, протоколів зустрічей обох делегацій). Мінусом цієї праці є те, що вона не є історичною монографією в науковому сенсі, але має своєрідну для створюваних тоді українських історичних праць форму «літопису», тобто представлення перебігу подій, відтвореного, по суті, єдино на підставі документів і власну пам'ять автора, що, зрештою, зрозуміло, зважаючи на час її виникнення.

³ З чисельних праць, присвячених союзу «Пілуудський-Петлюра», які з'явилися останнім часом, сам перебіг переговорів детальноше